

"İQTİSADİ İSLAHATLAR"
elmi-analitik jurnal

**AZƏRBAYCANDA İSLAM
MALİYYƏ SİSTEMİNİN
İNKİŞAFINA TÖHFƏ VERƏN
DƏRS VƏSAİTİ**

№ 4(9)-2023
səh. 130-134

Ceyhun MƏMMƏDOV,
Millət vəkili,
İlahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycanda islam maliyyə sisteminin inkişafına töhfə verən dərslər vəsaiti

Ceyhun MƏMMƏDOV,
Millət vəkili, İlahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru

Dövlətimiz tərəfindən həyata keçirilən islam dünyasına yönəlmiş, müsəlman ölkələri arasında birliyin daha da gücləndirilməsini, sülh və əməkdaşlığın dərinləşdirilməsini özündə ehtiva edən siyasət Azərbaycanın hər bir müsəlman ölkəsinə olan münasibətində özünü açıq şəkildə göstərir. Həm də ona görə ki, Azərbaycanın çoxəsrlik tarixi, mədəniyyəti Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, o cümlədən müsəlman dünyasında gedən proseslərlə sıx bağlıdır. Artıq demokratik dünyaya inteqrasiya etmiş Azərbaycan yeni sistemə məhz tarixən formalaşmış mənəvi dəyərlərlə daxil olub. Mövcud çoxəsrlik mədəniyyətinin kökündə ümumşərq, ümumislam faktoru xüsusi yer tutan Azərbaycanın islam aləminə olan marağı, eləcə də müsəlman ölkələrinin Azərbaycana olan diqqəti təbiidir. Bu mənada Azərbaycanın islam dünyasına olan diqqəti həm də ölkəmizin müsəlman dövlətləri arasında əməkdaşlığa verdiyi töhfələrlə müşayiət olunur.

Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2017-ci ilin Azərbaycan Respublikasında "İslam həmrəyliyi ili" elan edilməsi humanist və sülhsevər təşəbbüs olmaqla ölkəmizin islam birliyinə olan həssas münasibətinin daha bir göstəricisidir. Belə təşəbbüslər dünyada islam həmrəyliyinə möhkəmləndirilməsi sahəsində əməli addımların atılmasına, o cümlədən müsəlman ölkələri arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin daha da güclənməsinə öz töhfəsini verməkdədir.

Bütün dövrlərdə sülhpərvər siyasət yürüdən, müsəlman həmrəyliyinə diqqətlə yanaşan Azərbaycan daimi dövlətlər arasında münasibətlərin daha da canlandırılmasına çalışıb və bu istiqamətdə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri layiqincə yerinə yetirib. Müasir dünya reallıqları da sübut edir ki, islam aləminin birliyə böyük ehtiyacı var. Çünki hazırda islam dünyasında, ümumilikdə Yaxın Şərq regionunda cərəyan edən proseslər, müharibələr, hərbi-siyasi çəkişmələr nəticəsində bir qisim dövlətlərin iqtisadiyyatı dağılıb, tənəzzülə uğrayıb. Qərbi ölkələrində isə islamofobiya yayılır, bəzi qərbi dairələri məqsədyönlü şəkildə sülh, barışıq, bərabərlik dini olan islamı terrora bağlayırlar. Belə bir vaxtda iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi, ümumilikdə islam maliyyə sisteminin yaradılması və inkişafı xüsusi önəm kəsb edir və dövrün çağırışlarından irəli gəlir.

Bu mənada, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu ilə İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin birgə layihəsinin nəticəsi olaraq nəşr edilmiş "İslam maliyyə sistemi və onun Azərbaycandakı perspektivləri" adlı dərslər vəsaiti mühüm aktuallığa malikdir. Dərslər vəsaiti islam maliyyə sisteminin formalaşdırılmasının tarixi və nəzəri məsələlərini geniş izah etməklə ölkəmizdəki perspektivləri barədə ətraflı məlumatları da özündə əks etdirir.

İslam maliyyə sistemi haqqında zəngin məlumatları özündə əks etdirən kitabda da qeyd

Azərbaycan Respublikası
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzi

İSLAM MALİYYƏ SİSTEMİ
VƏ ONUN AZƏRBAYCANDAKI
PERSPEKTİVLƏRİ

edildiyi kimi, İslam maliyyə aktivləri hələ 2020-ci ildəki 3,4 trilyon ABŞ dollarından 7,8% artaraq 2021-ci ildə 3,6 trilyon ABŞ dollarına çatıb, eləcə də dinamik olaraq artmaqdadır. İslam maliyyəsi nəinki müsəlman ölkələrini, bütün dövlətləri əhatə etməkdədir. Mərkəzi Asiya, Şimali Amerika, Sakit okean hövzəsi və Afrika bölgəsi də daxil olmaqla, dünyanın 135 ölkəsində islam bankçılığı tətbiq olunur.

Azərbaycanda islam maliyyəsi üzrə kadr hazırlığı, institusional inkişaf, qanunverciliyin təkmilləşdirilməsi, dünyada aparıcı islam maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsi və islam maliyyə kanalları vasitəsilə sərmayə cəlbə, xüsusən də işğaldan azad edilmiş ərazilərin postkonflikt quruculuğunda islam maliyyə imkanlarından istifadə məsələləri kitabın aktual müzakirə mövzularıdır.

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun rektoru, ilahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aqil Şirinov və İnstitutun kafedra müdiri, ilahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əhməd Niyazovun elmi redaktorluğu ilə ərsəyə gəlmiş kitab, ümumilikdə müxtəlif qurumlarda çalışan doqquz nəfərlik müəllif heyəti tərəfindən hazırlanıb. Kitabda ön sözün müəllifi İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının "İslam Ölkələrinin Statistik, İqtisadi və Sosial Araşdırmalar və Təlim Mərkəzi"nin baş direktoru Zəhra Zümrüd Səlcuqdur.

İqtisad elmləri doktoru, professor Vüsal Qasımlının müəllifi olduğu "**Giriş: islam maliyyəsi və davamlı inkişaf**" bölməsində islam maliyyəsinin mahiyyəti verilir, davamlı inkişaf məqsədləri ilə islam maliyyəsi arasındakı bağlılıq ətraflı şəkildə izah olunur. Qeyd edilir ki, islam maliyyə sektoru Cənub-Cənub, Şimal-Cənub və Üçbucaq əməkdaşlıq formatları daxilində qlobal trendlərə adaptasiya olunur və resursların, bilik və təcrübənin ədalətli bölgüsünü təşviq edir. İslam maliyyəsi BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri ilə həmahənglik təşkil etməklə, ESG (ətraf mühit, sosial və idarəetmə) çərçivəsində sosial məsuliyyəti tələq edir, yaşıl və davamlı məhsullara, xüsusilə də yaşıl sukuka marağı artırır. Risklərin minimallaşdırılması bazar iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan tsiklik böhranların yumşaldılmasını təmin etməklə, dayanıqlılığı və proqnozlaşdırıla bilmə gücünü artırır. İslam maliyyə sistemində bir tərəf kapital yatırarsa, başqa tərəf də işi idarə edir, beləliklə, mənfəət və zərərlər ədalətli şəkildə bölünür.

"**İslam maliyyə sistemi və Azərbaycanda perspektivləri**" adlı kitab, ümumilikdə altı fəsilədən ibarətdir. Kitabın "İslam iqtisadiyyatının nəzəri əsasları və tarixi inkişafı" adlı birinci fəslində islam iqtisadiyyatının dini-nəzəri əsasları və prinsipləri izah edilir, din və iqtisadiyyat arasındakı əlaqələr şərh olunur, islam iqtisadiyyatının elastiklik, ümumbəşəriyyət, təcridçilik kimi xüsusiyyətlərinin nəzəri aspektləri açıqlanır. İslam iqtisadiyyatının qaydaları aydın şəkildə verilir, mənbələri göstərilir. İslam iqtisadiyyatının əsas mənbələri Quran və sünnədir ki, bu mənbələrdə də fərdi hökmlər olmaqla bərabər, əsasən prinsiplərə yer verilib. Kitabda qeyd olunur ki, İslam iqtisadiyyatında hüquqi mənbə və metodlardan istifadə edilməsinin səbəbi iqtisadiyyata hüququn bir parçası kimi yanaşılmasından irəli gəlir.

Bu fəsilə islam iqtisadiyyatına, həm də sosial ədalətlik prinsipindən yanaşılır, gəlirlərin ədalətli bölgüsü, zəkat, infaq, qərzi-həsən, kəffarə kimi anlayışların geniş izahı verilir. Kitabda islamda mülkiyyət anlayışı və dövlət gəlirlərinin nəzəri əsası verilir, faiz münasibətlərinə islamdan əvvəl və sonrakı dövrlərdə baxılır, qərər, infaq, haqsız qazanc, israf kimi məsələlərə toxunulur. İslam iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı dinamikası, islamda torpaq və əkinçilik, islam iqtisadiyyatının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin geniş izahı verilir. İslam bankçılığının meydana gəlməsi və təkamül dinamikasına da kitabın birinci fəslində geniş yer verilir.

İslam bankçılığında maliyyə tədarükü, bank məhsulları, islam maliyyəsinin cari vəziyyəti, islamda icarə, islam maliyyəsinin sosial alətləri, islam maliyyə sistemində kapital bazarı, maliyyə sisteminin inkişafında təkamülün rolu və s. istiqamətlərdə elmi-nəzəri məsələlərə kitabın "**İslam maliyyə mexanizmləri**" adlanan ikinci fəslində baxılır. Bu fəsilə şəriklik (ortaqlıq), ticarət, icarə və sosial model əsaslı islam maliyyə mexanizmləri nəzərdən keçirilir; müdarəbə, özəl müdarəbə, müştərək müdarəbə, müşarəkə və s. kimi bank məhsullarının geniş nəzəri izahı verilir və müdarəbədə pul axını sxematik təsvir edilir. Kitabda islam maliyyəsi üzrə ölkələrin reytingi, islam maliyyəsi üzrə tənzimləmə sisteminə görə qabaqcıl ölkələr, qlobal islam maliyyə

mənzərəsi, islam maliyyə sisteminin başlıca alətlər üzrə bölgüsü, müxtəlif ölkələr üzrə islam maliyyə aktivlərinə dair statistik göstəricilər əsasında islam maliyyəsinin cari vəziyyəti geniş təhlil olunur. İcarə münasibətlərinə ənənəvi və islam iqtisadiyyatı timsalında baxılır; lizinqə islam iqtisadiyyatında icarə münasibətlərinin aparıcı istiqaməti kimi yanaşılır. Qeyd edilir ki, islam kapital bazarının əsas tərkib hissəsi olan qiymətli kağızlar vasitəsilə həm sahibkarlığa maliyyə cəlb edilir, həm də əhalidə, investorlarda mövcud olan vəsaitlərin istifadəsindən gəlir əldə olunur. Burada da ənənəvi kapital bazarı alətlərinin əksəriyyəti islam prinsiplərinə uyğun gəlmədiyi üçün islam maliyyə sistemində şəriətə uyğun tərtib olunmuş bir sıra qiymətli kağızların buraxılışından istifadə olunur. Bunlardan ən geniş yayılanı sukukdur. Bu fəsildə qərzi-həsən və zəkatın mənası, başlıca prinsipləri izah edilir, sukukun mahiyyəti açıqlanır, müxtəlif ölkələrin statistik göstəriciləri əsasında qlobal Sukuk bazarının formalaşması dinamikası təhlil olunur. İslam maliyyə sisteminin inkişafında təkafulun rolu və nəzəri əsasları, müxtəlif ölkələrin statistik məlumatları əsasında qlobal Təkaful bazarının inkişaf dinamikasının təhlilinə də kitabın ikinci fəslində aydınlıq gətirilir. Bildirilir ki, islam sığortası hesab olunan təkaful əməliyyatları risk ötürülməsinə deyil, risklərin bölüşdürülməsinə əsaslanır. Yəni əqd sığortalının sığortaçıya riski ötürməsinə deyil, əksinə sığortalıların öz risklərini aralarında bölüşdürməsinə əsaslanır ki, burada sığortaçı sığortalıların risklərini bölüşdürməsində bir növ əlaqələndirici funksiyası yerinə yetirir və sığorta riskini üzərinə götürür.

Kitabın islam ticarət qanunları, islamda müqavilənin növləri və hüququ, islam maliyyə institutlarında şəriət komitələri, islam maliyyə sistemində uçot və korporativ idarəetmə kimi məsələləri əhatə edən üçüncü fəslə "**İslam ticarət qanunları və islam maliyyə institutlarında korporativ idarəetmə standartları**" adlanır. Bu fəsildə islamda təberru, ibra, bey satış, amanah, müsavəmə və s. kimi müqavilələrin, eləcə də hüquqların ötürülməsi müqavilələrinin, əməkdaşlıq müqavilələrinin nəzəri-praktiki aspektləri izah edilir, şəriət komitələrinin rolu və vəzifələri, komitələrin fəaliyyətində tətbiq olunan tənziqlənmə, muhasibat və audit standartları ətraflı təhlil olunur. Qeyd edilir ki, səmərəli nəzarətedici vahid kimi fəaliyyət göstərən Şəriət Nəzarət Komitəsinin fəaliyyəti onun müstəqil üzvlərinin təyin olunmasından başlayır. Komitə üzvləri məhsul və xidmətlər növünü təsdiqləməklə yanaşı, fəaliyyətlə bağlı şəriət qanunlarının tətbiqini və izahını da təmin edirlər. O cümlədən İslam Maliyyə İnstitutunun (İMİ) fəaliyyəti ilə bağlı hesabatlarda şəriət məsələləri ilə bağlı ictimaiyyətə müfəssəl rəy verilir. Kitabda bildirilir ki, İMİ-də şəriət nəzarəti qaydalarının tənziqlənməsi, muhasibat və audit standartlarının tərtibi və tətbiq olunmasına nəzarət – İMİ-nin Mühasibat və Audit Təşkilatı (AAOIFI) tərəfindən həyata keçirilir. Şəriət təftişinin əhatə dairəsi, şəriət nəzarət komitəsi ilə daxili şəriət təftişinin fərqləndirici xüsusiyyətləri, AAOIFI maliyyə hesabatlarının səciyyəvi cəhətləri, audit və idarəetmə komitəsinin funksiyaları və s. kimi məsələlərə də üçüncü fəsildə aydınlıq gətirilir.

Kitabın "**Qlobal maliyyə sisteminin inkişafında islam maliyyəsinin rolu**" adlı dördüncü fəslində islam maliyyə xidmətlərinin müasir vəziyyəti geniş təhlil olunur, islam maliyyə sisteminin davamlılığı araşdırılır, maliyyə xidmətləri sahəsində qlobal imkanlar tədqiq olunur. Bu fəsildə statistik məlumatların əsasında islam maliyyə xidmətlərinin müasir vəziyyəti araşdırılır, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Malayziya, İndoneziya, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı timsalında bu sahəyə investisiya qoyuluşu, maliyyə xidmətlərinin inkişaf dinamikası və miqyası təhlil olunur. Ənənəvi maliyyələşmə ilə İslam maliyyəsi arasında müqayisəli paralellik aparılır, İslam maliyyə sistemində səmərəlilik, risk, risklərin idarə edilməsi və s. istiqamətlərdə nəzəri əsaslar və prinsiplər verilir. Bu fəsildə, eyni zamanda, islam bankçılığının dayanıqlığının qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistemi təsvir edilir, göstəricilərin hesablanması nəzəri-metodoloji əsasları izah olunur. Kitabda qeyd edilir ki, müsəlmanların şəriətə uyğun maliyyə sisteminə artan ehtiyacı islam maliyyəsinin böyüməsinə təkan verir. Bir çox müsəlman, hətta qeyri-islam ölkələrində yaşasalar belə, ənənəvi bankçılıqda faiz ödənişlərinin qadağan olunmuş riba ilə ziddiyyət təşkil etdiyini başa düşdükdən sonra təbii olaraq alternativ maliyyələşdirmə üsulları axtarırlar ki, bu da islam maliyyə sisteminin inkişaf drayveri kimi çıxış edir.

Dördüncü fəsildə islam maliyyəsinin makroiqtisadi nəticələri araşdırılır ki, bu məqsədlə də

maliyyə sabitliyi, fiskal və monetar siyasət, makroiqtisadi idarəetmə, likvidlik problemi və s. istiqamətlərdə geniş elmi-nəzəri təhlillər aparılır. Konkret rəqəmlər əsasında təkaful və islam kapital bazarı geniş şəkildə təhlil edilir, Dördüncü Sənaye İnqilabının İslam maliyyəsinə təsir imkanları nəzərdən keçirilir. Qeyd edilir ki, Dördüncü Sənaye İnqilabı rəqəmsal texnoloji inqilab olaraq misli görünməmiş emal gücü, saxlama qabiliyyəti olmaqla bərabər biliyə çıxış yaratmaqla xidmətlərin sürəti, əhatə dairəsinə və sistemlərə təsir göstərir. Bütövlükdə müşahidə edilən sürətli rəqəmsallaşma, bank biznesində baş verən əsaslı dəyişikliklər islam bankçılığı sektoru üçün həm imkanlar, həm də problemlər vəd edir. İslam bankçılıq sənayesinin uzunmüddətli perspektivdə davamlı inkişafa nail olmaq potensialı yeniliklər etmək və hədəf müştəri bazasının bank ehtiyaclarını səmərəli (çevik) şəkildə qarşılamaq qabiliyyətindən asılıdır.

Kitabın bu fəslində, həm də dünyada islam maliyyə xidmətlərinin inkişaf imkanları Səudiyyə Ərəbistanı, Mərakeş, Yəmən və İraqda islam maliyyəsinə üstünlük verən KOS-ların timsalında təhlil olunur. Konkret rəqəmlərlə təsvir edilən dinamika əsasında islam maliyyə xidmətlərinin qlobal perspektivləri izah edilir.

"Azərbaycan bank sisteminə baxış və islam maliyyə sisteminin perspektivləri" adlı beşinci fəsilə Azərbaycan bank sisteminin fəaliyyəti geniş şəkildə araşdırılır, zəngin statistik məlumatlar əsasında təhlil olunur, bank sisteminin perspektivləri göstərilir. Bu fəsilə islam bankçılığı ilə Mərkəzi Bankın funksiyaları araşdırılır, islam bankçılığının tətbiqi imkanları izah edilir. İslam maliyyə sisteminin Azərbaycanda tətbiqi bir sıra imkanlar və perspektivlər, o cümlədən islam bankçılığının mövcud bank sisteminə inteqrasiyasını zəruri edir. Bu fəsilə, eyni zamanda, Azərbaycanda islam maliyyəsinin gələcək perspektivləri və çətinlikləri izah olunur. Bildirilir ki, Azərbaycanda islam maliyyəsi üçün inkişaf potensialı və bazar imkanları geniş və müxtəlifdir. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, maliyyə inklüzivliyi və davamlı inkişaf öhdəliyi islam maliyyəsinin genişlənməsi üçün əlverişli mühit yaradır. Bu imkanlardan tam istifadə etmək üçün tənzimləyici çərçivələr, məlumatlılıq, məhsul innovasiyası və insan kapitalının inkişafı ilə bağlı problemlərin həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Strateji yanaşma və dəstəkləyici siyasətlərlə islam maliyyəsi Azərbaycanda inkişaf edərək ölkənin iqtisadi artımına və sosial rifahına töhfə verə bilər.

Ümumilikdə kitabda verilmiş zəngin informasiyalar, islam maliyyəsinin mövcud vəziyyəti və perspektivləri istiqamətində aparılan geniş əhatəli təhlillər praktiki və nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli hesab olunur. İslam maliyyə sisteminin fundamental əsaslarını öyrədən dərs vəsaiti ali təhsil müəssisələrində əhəmiyyətli tədris vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də bu sahədə araşdırma aparan tədqiqatçılar üçün, müvafiq qərarların qəbulu üçün zəngin və dəyərli bir mənbə ola bilər.